

Fra rabulisten til strategen

Den første riksarkivaren ville bare kongemakten ha. Regjering og historikere mente **Henrik Wergeland** slett ikke var egnet til oppgaven. Han har vært etterfulgt av 11 menn og én kvinne. 6. juni er det 200 år siden regjeringen besluttet å opprette en institusjon under Finansdepartementet for å styre arkivsakene.

Dette er riksarkivarene gjennom tidene.

AV ELI FURE

Spesialrådgiver
i Arkivverket

ARKIVVERKET
Statsarkivene og Riksarkivet

Kontoret Henrik Wergeland benyttet i sin tid som riksarkivar på Akershus slott, gjenskapt av riksantikvar Stephan Tschudi-Madsen i 1971. Foto: Jiri Hauran, Riksarkivet.

HENRIK WERGELAND
1808–1845, riksarkivar fra 1841

Rabulist og kongeyndling

Selv om Riksarkivet ble opprettet i 1817, ble Henrik Wergeland vår første riksarkivar i 1841. Utnevnelsen skjedde mot regjeringens og historikermiljøets vilje. De mente at dikteren var inkompetent, og at livsførselen hans var upassende. Karl Johan stolte aldri helt på de

Inga Bolstad ble Nordens første kvinnelige riksarkivar da hun tiltrådte stillingen i oktober 2014. Hennes forgjengere var historikere, mens Bolstad er diplomøkonom med magistergrad i strategisk ledelse. Foto: Helen Frøyseth Nicholson

ledende norske embetsmennene, men kunne støtte seg på at Wergeland hadde publisert historiske verk. Han hadde dessuten sans for den ukonvensjonelle Wergeland.

I konflikt med overordnede og underordnede

Wergeland kunne endelig glede seg over fast stilling, men kom i skvis mellom underord-

nede som syntes de var bedre kvalifisert, og overordnede som lot ham merke at han ikke var deres foretrukne. Han ble i samtid og ettertid kritisert for å ha kassert for mye. Det er vanskelig å avgjøre sannhetsgehalten, kritikerne har hatt sine motiver for å sette Wergeland i et dårlig lys. Plassproblemer har det alltid vært, en riksarkivar skal også kassere. Antagelig har ingen stor skade skjedd. ▶

Henrik Wergeland skjøttet sitt verv som riksarkivar samtidig som han var litterært aktiv. Våren 1844 pådro han seg en alvorlig lungebetennelse som innebar at han ble sengeliggende. Da skrev han: «Jeg fik min Knæk af de gamle Muure paa Agershuus. Man fyrede mig for svært i Ovnene her i de allersidste Dage i April, da vi havde stærkt Solskin, og jeg befalte, at man idetmindste skulde lade være at lægge i mit Værelse. Jeg kommer varm paa Kontoret, kaster Kjolen af og sætter mig til Pulten i Skjortæærmerne uden at tænke paa at der ikke var i Ovnen. Efter en Timestid betages jeg af en saadan Kuldegysen langs Ryggen, at jeg maatte gaee hjem.»

CHRISTIAN LANGE

1810–1861, riksarkivar fra 1846

Omorganisering sikret ham embetet

Christian Lange, teologen med de sterke historiske interesse, fulgte etter Henrik Wergeland som riksarkivar. Statsråden i Finansdepartementet hadde innstilt ham som nummer tre, etter to jurister med departementserfaring. Innen det kom til ansettelsen, ble Riksarkivet lagt under Kirkedepartementet, som støttet Lange. Alt tyder på at historieforskere Rudolf Keyser, som også var hans onkel, og P. A. Munch hadde en finger med i spillet.

Diplomatariets far

Lange ble farløs bare to år gammel og vokste opp i trange kår etter at familieformuen gikk tapt i de vanskelige årene etter 1814. Han klarte seg bra innen academia og ble en pioner i tilrettelegging av gamle norske kilder. Han satte i gang serien *Diplomatarium Norvegicum*, en samling av norske brev frem til ca. 1570. En slik brevsamling prioriterte enhver nasjon med respekt for seg selv og sin historie høyt på den tiden. Det kommer fortsatt ut nye bind, og det er en verdsatt serie.

PETER ANDREAS MUNCH

1810–1863, riksarkivar fra 1861

Et intenst liv

P.A. Munch, som hadde hjulpet Lange inn i riksarkivarstillingen, ble også hans etterfølger. Munchs talenter var mange, i tillegg til historie mestret han språkvitenskap, runologi, geografi og mytieforskning. Han kombinerte en enorm arbeidskapasitet med en sjelden hukommelse og en skarp hjerne og arbeidet nærmest døgnet rundt. Han levde intenst, brente sitt lys i begge ender og svidde av penger fortore enn de kom inn. Stillingen som riksarkivar fikk han uten utlysning; han var i en alvorlig pengeknipe, og departementet kom ham til unnsetning. Det var ikke meningen at Munch skulle være en aktiv riksarkivar, planen var at han skulle få fullført *Det norske folks historie*. Opprinnelig var planen å utnev-

ne ham til rikshistoriograf, men Stortinget satte foten ned.

Italia og forskningen

Som riksarkivar bearbeidet Munch kilder om norske forhold som han hadde samlet inn fra Vatikan-arkivet. Han reiste til Christiania for å bli riksarkivar, men familien ble igjen i Italia. Hans siste arbeidsår ble slitsomme. I tillegg til arbeidet som riksarkivar strevde han med å fullføre hovedverket *Det norske folks historie*. Han lengtet til Roma, hvor han døde under en reise for å hente familien hjem.

MICHAEL BIRKELAND

1830–1896, riksarkivar fra 1863

Institusjonsbyggeren

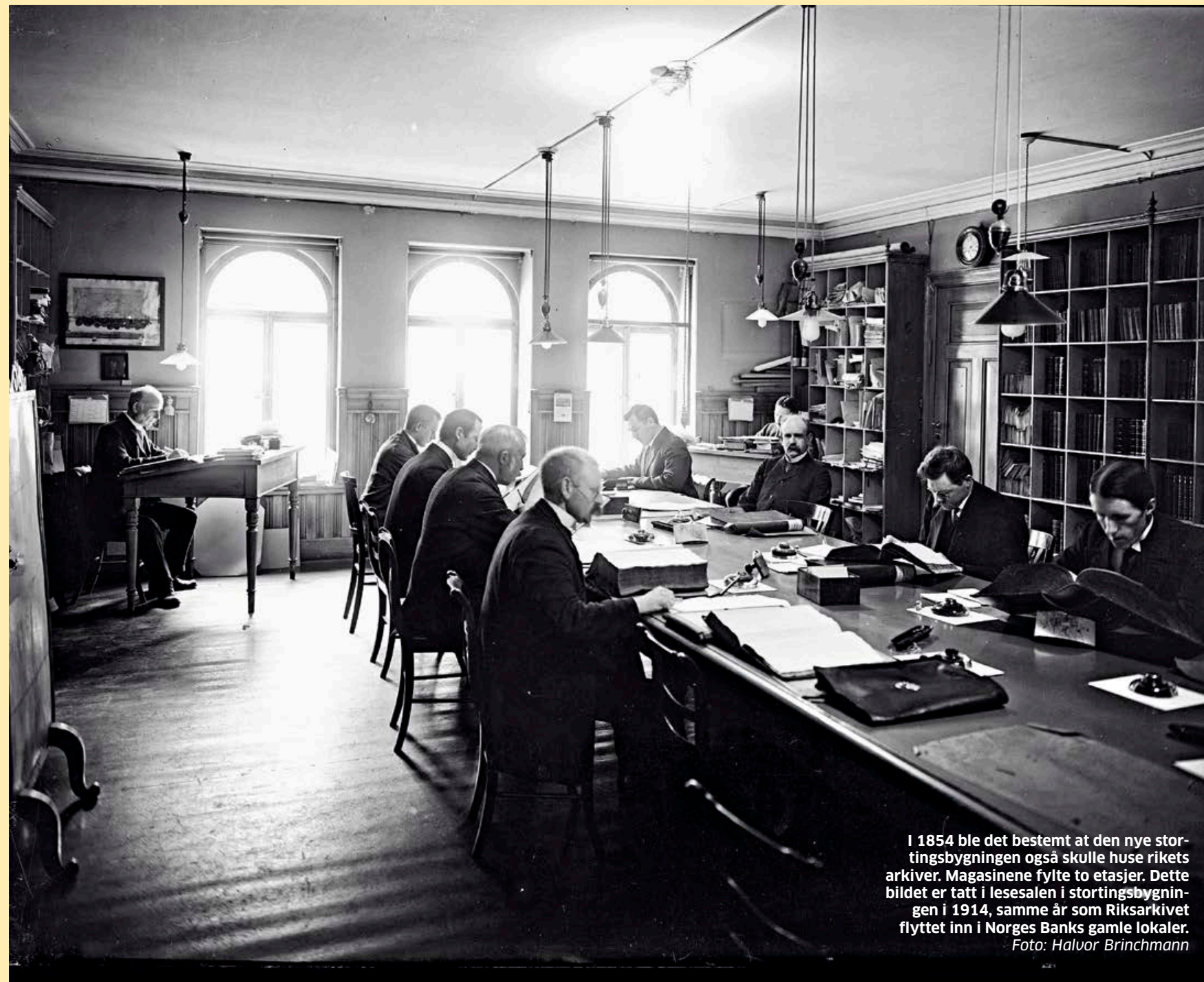
Michael Birkeland er den suverent lengst-sittende riksarkivaren, nesten 32 år. Riktignok hadde han flere runder med permisjon, dels for å forske, dels for å sitte på Stortinget for Høyre. En kort periode var han ekspedisjons-sjef i Kirkedepartementet. Her planla han Riksarkivets overgang fra departementskontor til egen faglig institusjon.

Historiker med øye for nyere arkiver

Birkeland var den mest betydningsfulle riksarkivaren på 1800-tallet. I tillegg til å være historieforsker og institusjonsbygger brydde han seg om arkivene som bygget seg opp i forvaltningen. Han var den første riksarkivaren som tok imot større mengder arkiver fra tiden etter 1814. Birkeland blandet seg ikke borti saksbehandlingen, men ville ha kontroll av arkivene når embetsmenn gikk av, og krevde en viss standard for papirer og protokoller.

Trenger man speil i et arkiv?

Under Birkeland flyttet Riksarkivet inn i bedre lokaler på Stortinget. Detaljer ved innredningen gikk ikke statsråd Hans Riddervold hus forbi. Var det behov for speil til 5 daler? Lommespeil måtte holde, det var ingen damer i Riksarkivet. Birkeland argumenterte med at arkivene var så skitne at man stadig måtte vaske seg, men kom statsråden i møte om prisen. Fru Birkeland hadde nylig anskaffet et speil til 2 daler, beregnet til «pigeværelset» hjemme. Statsråden lo, og vi må tro at et stort og rimelig speil ble kjøpt inn.

I 1854 ble det bestemt at den nye stortingsbygningen også skulle huse rikets arkiver. Magasinene fylte to etasjer. Dette bildet er tatt i lesesalen i stortingsbygningen i 1914, samme år som Riksarkivet flyttet inn i Norges Banks gamle lokaler. Foto: Halvor Brinchmann

HENRIK JØRGEN HUITFELDT-KAAS

1834–1905, riksarkivar fra 1896

Slektsforskning og rettigheter

Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas hørte til en av Norges eldste adelsfamilier og var sterkt opptatt både av egen slekt og slektsforskning generelt. I hans periode forsket de ansatte i Riksarkivet mye på kjente slekter, og høstet kritikk fra historikere som ville prioritere nasjo-

nens stolte historie høyere. For noen var resultatene av slektsforskningen direkte matnyttig. En god del legater og stiftelser var opprettet for å støtte etterkommere. Da var det viktig å kunne dokumentere sin herkomst.

Familie og fritid

Huitfeldt-Kaas satte også familien i arbeid i Riksarkivet, både hustru og datter hjalp til med *Diplomatarium Norvegicum*, som Lange i sin tid hadde lansert. Aldri ble det utgitt så mange bind i denne serien som under Huitfeldt-Kaas. Når han ikke fordypet seg i sine historiske arbeider, deltok han entusiastisk i Christianias teater- og selskapsliv.

EBBE HORNEMAN HERTZBERG

1847–1912, riksarkivar fra 1906

Multitalentet

Hertzberg var en begavet mann, jurist og professor i statistikk og statsøkonomi, ekspert på rettshistorie i middelalderen og politiker med særlig interesse for økonomi og næringsliv.

Homofil og lærer – umulig posisjon på 1800-tallet

Men livet bød også på store utfordringer for en mann som ikke bare var homofil, men vedkjente seg sin legning, hevdet at han var født slik og ikke var et dårlig menneske av

den grunn. Kombinasjonen lærer og homofil var uakseptabel på den tiden, og han ble tvunget til å gå av som professor. Etter en periode på ti år utenfor offentligheten fikk Hertzberg fremtredende posisjoner i Vitenskapsakademiet, engasjerte seg i politikken, ble sjef for Hypotekbanken, og endelig tilbudt stillingen som riksarkivar.

Sliten på slutten

Hertzberg satte lite preg på Riksarkivet i sin korte periode. Var det for tungt å gi ny retning til en kultur preget av to underordnede veteraner som hadde søkt på, men var funnet for lette til stillingen som riksarkivar? Var de i tillegg preget av sin tids fordommer? Kanskje ebbet kreftene ut? Hertzberg hadde også påtatt seg forpliktelser til å fullføre verket *Norges historie fremstillet for det norske folk*. Han var nesten 60 da han ble riksarkivar, og døde i stillingen.

KRISTIAN KOREN

1863–1938, riksarkivar 1913–1933

Med sans for byggeprosjekter

Kristian Korens styrke var å være byggherre. Han loset i havn flyttingen av Riksarkivet fra Stortinget til et eget bygg, det tidligere Norges Banks lokaler, i 1914. Han var også en institusjonsbygger og ivret for utbygging av Arkiverket regionalt. Innen syv år var Statsarkivet på Hamar etablert og Statsarkivet i Bergen utstyrt med nytt bygg.

Departementet truet med oppsigelse

Verre var det med Korens håndtering av to nasjonale verkebyller, de norske kravene på arkiver i Danmark og Sverige. Begge arkivsakene var komplekse og preget av nasjonalisme i landene. Tiden var antagelig ikke inne for å finne en løsning uansett hvem som hadde vært riksarkivar, men håndteringen holdt på å koste Koren stillingen i 1928.

Personligheten

Koren var en vennlig, dannet og høflig mann, godt likt av sine medarbeidere, men uforsonlig når han følte sin ære truet. Særlig forholdet til Halvdan Koht, samtidens mest

fremtredende historiker, var ytterst konfliktfullt, ikke minst på grunn av arkivsaken mot nabolandene. En trett riksarkivar Koren gikk av som 70-åring. Han var den første riksarkivaren som ikke døde på post.

ASGAUT STEINNES
1892–1973, riksarkivar 1933–1959

Kulturrevolusjonen

Overgangen fra Koren til Asgaut Steinnes var en kulturrevolusjon. Steinnes hadde en råvilje og en arbeidskraft uten sidestykke, han var kritisk, kontrollerende og nøyeregnende. Oppå det hele insisterte han på at hans fremmedartede nynorsk skulle være normen i Riksarkivet. Han leste mye korrektur.

Steinnes forbedret forholdet både til departement og historikermiljø, ga ny kraft til katalogisering og kildeutgivelser og fikk fullmakt til å føre tilsyn med kommunearkivene. Da Mormonerkirken begynte å filme kirkebøker i 1948, sørget Steinnes for å beholde negativfilmer og ga ikke fra seg rettigheter til publisering. Slik fikk Digitalarkivet senere raskt og enkelt kirkebøkene ut på nett.

Uløst byggesak og arkivoppgjør med Danmark

Utfordringene med stadig større arkivmengder i forvaltningen forble et kronisk og økende problem. Et nytt bygg for Riksarkivet hadde lenge vært under planlegging, men Steinnes kom ingen vei. Også den dansk-norske arkivsaken forble uløst under Steinnes. Til slutt gikk han lei og søkte avskjed for å forske. Steinnes var amatørmusiker, og fikk kanskje også mer tid til å spille cello?

REIDAR OMANG
1897–1964, riksarkivar fra 1960

Fra forvaltningen til Riksarkivet

Reidar Omang hadde avlagt sin historiske embetseksamen lenge før han ble utnevnt til riksarkivar, han fikk jobben på grunn av sin arkiverfaring, som byråsjef og leder for Utenriksdepartementets arkiv. Han er den eneste riksarkivaren med erfaring som leder av et forvaltningsarkiv.

Under Omang økte Riksarkivarens myndighet i kassasjonssaker, det vil si å avgjøre hvilke arkiver som skal bevares for evig.

Inspeksjon av forvaltningens arkiver ble innført som en ny og varig oppgave.

Kjærlighet til arkivene

Omang blåste en varmere, mer velvillig og pragmatisk ånd inn i Riksarkivet.

Allerede hans veiledning for arkivmedarbeiderne i UD vitner om det. Arkivarbeidet måtte utføres med kjærlighet, omsorg og nøyaktighet, og dokumentene måtte behandles varsomt «som forslåtte barn» når de endelig kom hjem til arkivet etter hardhendt behandling i kontorene.

DAGFINN MANNSÅKER
1916–1994, riksarkivar 1965–1982

Byggherren

Dagfinn Mannsåkers navn som riksarkivar er uløselig knyttet til riksarkivbygningen fra 1978 på Kringsjø, med gode kontorer og rommelige og sikre fjellmagasiner. Et spesialbygg, det lenge etterlengtede målet for hans forjengere, var oppnådd. Mannsåker hadde gode kontakter i den politiske verden, som han utnyttet behendig og effektivt for å få realisert bygget. Opprinnelig skulle det ligge på Grorud, men Mannsåker, som hadde undervist i historie, ønsket å få det nærmere Universitetet på Blindern.

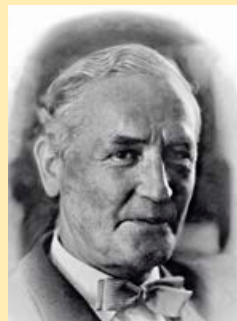
Mer kultur enn forvaltning

Internt var Mannsåker godt likt, vennlig og imøtekommende, mer støttende enn styrende. Han hadde lettere for å si ja enn nei. Eksternt gikk kommunikasjonen med Statens rasjonaliseringsdirektorat, som hadde sterke meninger om arkiv i forvaltningen, i stå. På kultur- og forskningsfeltet gikk det lettere. Samarbeidet med Universitetet i Bergen og Statistisk sentralbyrå om å digitalisere folketellingen av 1801 peker fremover til Digitalarkivets popularitet.

JOHN HERSTAD
1936–, riksarkivar 1982–2006

Inn i den digitale verden

John Herstad er riksarkivaren med tredje lengst fartstid, historiker som sine forjengere,

men med blikk og interesse for forvaltningens behov. Han var den første riksarkivaren som tok tak i den digitale transisjonen, ved å ta ansvar for NOARK (Norsk arkiv)-standarden, først for elektronisk journalføring og senere for elektroniske arkiver.

Arkiv og kultur

Herstad gikk tidlig inn for en arkivlov. Det skulle bli en seig kamp å overbevise Kulturdepartementet og andre i forvaltningen om behovet. Først i 1999 trådte loven i kraft. Han fikk i gang arkivutdanning og sørget for utgivelse av en rekke publikasjoner, alt fra forskning til populærvitenskap. Midt i strevet førte han sitt eget forskningsprosjekt om kornmonopolet frem til ferdig bok, og som pensjonist en bok om Wergeland som riksarkivar.

Korrekt og leken

Herstad var korrekt og formell, men kunne også vise uhøytidelige sider, for eksempel som stjernegutt i luciagog for å hylle en medarbeider med fødselsdag 13. desember. Han la aldri skjul på sin forkjærlighet for fotballklubben Brann, var ivrig deltager i Riksarkivets vintersportsarrangement Arkivaden, og lot seg karikere på Riksarkivets julefester med et smil.

IVAR FONNES
1944–, riksarkivar 2006–2014)

Gründeren

Ivar Fønnes' navn er uløselig knyttet til NOARK-standarden, som han var ansvarlig for under John Herstad, og videreutviklet som riksarkivar. Uten NOARK hadde OEP, offentlig elektronisk postjournal, vært en umulighet. En så enkel og generell søkemulighet i offentlige arkiver finnes ikke noe annet sted i verden. Et annet eksempel på Fønnes' gründervirksomhet er etableringen av Norsk helsearkiv, som nå, tre år etter Fønnes' avgang, ser ut til å bære frukter og bli en realitet på Tynset.

Arkivene ut til folket

Valgspråket «Arkivene ut til folket» kom særlig til uttrykk gjennom det stadig mer innholdsrike Digitalarkivet og Arkivportalen,

den siste nå i samarbeid med mer enn 60 andre arkivinstitusjoner. Fønnes satset også sterkt på å få vist frem det Arkivverket kunne tilby under grunnlovsjubileet, både digitalt og fysisk.

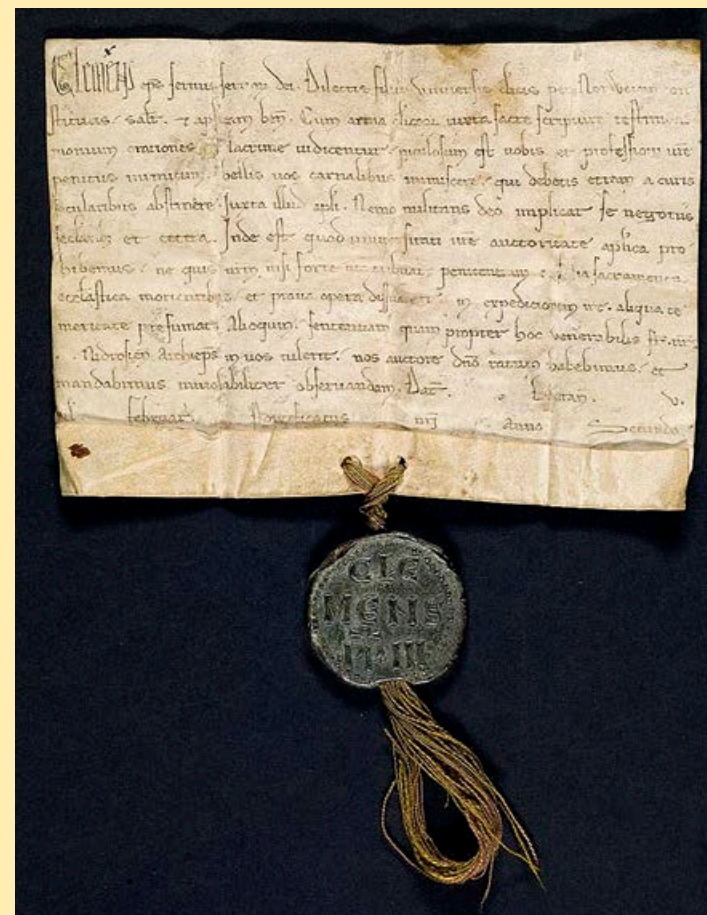
INGA BOLSTAD
1966–, riksarkivar fra oktober 2014

Den første i Norden

Med Inga Bolstad kom en helt ny type riksarkivar. Hun er den første kvinnelige riksarkivaren, ikke bare i Norge, men også i Norden. Bolstad er tydelig på at hun ikke er historiker som sine forjengere, men diplomøkonom med mastergrad i strategisk ledelse. Hun kom fra stillingen som direktør for Skatteetatens IT- og servicepartner, som under henne utviklet seg til et ledende IT-miljø i offentlig sektor.

Dette brevet, utstedt i Roma 28. januar 1189, er det eldste som er bevart i norske samlinger. I brevet sender pave Clemens 3. en hilsen til alle geistlige i Norge. Han forbyr dem å delta i krigshandlinger med våpen i hånd, fordi prestens oppgave i felten bare skal være å gi syndsforlatelse og dele ut andre sakramenter til døende og å fraråde onde handlinger. Paven vil støtte erkebiskopen i Nidaros når han feller dommer over noen for å ha brutt dette påbudet. Brevet er skrevet i en periode i borgerkrigene i Norge da det holdt på å komme til åpent brudd mellom kong Sverre og kirken. Det har stor verdi som tidsbilde og som eksempel på nærkontakt mellom paven i Roma og den norske kirke. Dokumentet er skrevet av en profesjonell skriver med jerngallusblekk på hvitt pergament. Skriften er såkalt kurialminuskel. Formatet er 11,3 x 15,7 cm. Dokumentet er beseglet med pave Clemens 3.s segl (blybulle). Seglsnorene er av hamp, noe som viser at brevet inneholder et påbud eller et forbud. Skrift, pergament og segl er i god forfatning.

Fra Riksarkivets diplomsamling

Forandring er kommet for å bli

Inga Bolstad elsker forandringer, valgspråket er «Litt bedre i dag enn i går». Hun satte straks i gang en omfattende omorganisering i Arkivverket, som etter en del turbulens ble gjennomført fra 1. november 2016. Hun legger stor vekt på å håndtere de digitale utfordringene Arkivverket står overfor.

Bolstad har vist betydelig stayerevne, hun har et godt nettverk i forvaltningen, og hun har store mål for Arkivverket. Hun har tatt radikale grep i styringen av Arkivverket med tydelige mål, prioriteringer og oppfølgingsrutiner. Alle merker at det er kommet en ny riksarkivar.

KILDER:

John Herstad: *Archivaren, – Gud bevar'en! Henrik Wergeland som riksarkivar*. Messel forlag, Oslo (2008).
John Herstad: *Riksarkivarembetet gjennom 175 år*. Norsk Arkivforum 22. Arkivarforeningen (2016).
Åsmund Svendsen: *Upublisert manus til Riksarkivets historie*. Norsk biografisk leksikon.

16 juni

1816: Den engelske poeten Lord Byron leser høyt fra en tysk samling med spøkeshistorier for sine gjester.

1816: Dette inspirerer dem til å skrive sine egne skrekkfortellinger, noe som bl.a. resulterer i Mary Shelleys *Frankenstein*.

1976: Soweto-opstanden i Sør-Afrika bryter ut som en reaksjon på at apartheidregimet vil bytte undervisningsspråk fra engelsk til boerspråket afrikaans.

DØD: Imre Nagy (1896–1958). Ungarsk statsminister 1953–55. Reformkommunist som forsøkte å føre en selvstendig linje, men ble tvunget til å avgå. Tilbake som statsminister i 1956 under folkeopprøret, som ble knust av sovjetiske styrker samme år. Henrettet sammen med en rekke andre motstandsmenn.

1944: Island erklærer seg uavhengig fra Danmark og blir en selvstendig republikk.

1966: Stortinget vedtar lov om folketrygd, som gir økonomisk stønad ved sykdom, svangerskap og fødsel, arbeidsløshet, alderdom, uførhet, dødsfall og tap av forsørger.

1972: Fem menn pågripes under et innbrudd i Demokratenes partikontor i Watergatebygningen i Washington D.C. De arresterte installerte overvåkingsutstyr i partilokalene. Samtlige hadde bånd til CIA eller FBI.

DØD: Tellef Dahll (1825–1893). Norsk bergmester og geolog.

Ledet sammen med Theodor Kjerulf den geologiske kartleggingen av Norge. Oppdaget bl.a. apatittforekomstene i Bamble, gull i Finnmark, kull på Andøya og nikkelforekomstene på Senja. Satt på Stortinget 1865–66.

Fortsetter side 159